

بازشناسی روح معماری ایرانی براساس گونه‌شناسی رفتاری ایرانیان عصر ناصری از نگاه سفرنامه‌نویسان خارجی

چکیده

عصر ناصری به‌عنوان یکی از قابل‌تأمل‌ترین ادوار تاریخی ایران دارای ابعاد مطالعاتی گسترده‌ای است. در این میان سفرنامه‌های خارجی می‌تواند نقش مهمی در بازشناسی زوایای مختلف رفتاری ایرانیان داشته باشد. در عصر ناصری و به‌علت گسترش روابط خارجی میزان سفرنامه‌های خارجی افزایش چشمگیری داشت. بدین روی پژوهش حاضر نیز به تأسی از این سنت نوین جهت شناخت معماری عصر ناصری به‌عنوان یکی از ابزارهای مطالعه عصر مذکور؛ بر آن شده است که باطن سنگ و رنگ و بناهای این دوره را با استفاده از مؤلفه‌های فرهنگی این عصر مورد تحلیل قرار دهد. پژوهش حاضر به روش توصیفی و تحلیلی و با تکیه بر داده‌های منابع کتابخانه‌ای انجام شده است. بر این منوال سفرنامه‌های متعدد عصر ناصری و تعریف سفرنامه‌نویسان از رفتار ایرانیان این عصر رهاورد نوین دیگری به همراه خواهد داشت که علاوه بر انکشاف رفتارشناسی از نگاه «دیگری» متغیر مستقل این نوشتار را نیز به‌خوبی پوشش می‌دهد؛ اما چگونگی کشف مؤلفه‌ها و نحوه کاربست آن‌ها امری است بدون تردید نیازمند یک ساختار قوی علمی است؛ و بر همین منوال نیز پژوهش حاضر چارچوب نظری «رابرت کینگ مرتون»^۱ را به‌عنوان دستگاه نظری خود برگزیده و بر اساس آن به کشف مؤلفه‌های موردنظر خود اقدام نموده است.

اهداف پژوهش:

۱. بازشناسی رفتاری ایرانیان عصر ناصری از نگاه سفرنامه‌نویسان خارجی بر مبنای نظریه رابرت کینگ مرتون.
۲. آشنایی با روح معماری معاصر براساس گونه‌شناسی رفتاری ایرانیان عصر ناصری.

سؤالات پژوهش:

۱. از نگاه سفرنامه‌نویسان خارجی، رفتار ایرانیان عصر ناصری را چگونه می‌توان تحلیل و بررسی کرد؟
 ۲. روح معماری معاصر ایرانی چه تناسبی با مختصات رفتاری آن‌ها دارد؟
- کلیدواژه‌ها:** روح معماری، معماری معاصر ایران، عصر ناصری، سفرنامه‌نویسان خارجی.

مقدمه

بر آگاهان پوشیده نیست که فرهنگ دارای ابعاد مفهومی متعددی است که رفتار و چگونگی عمل آدمی در حیطه فردی و جمعی از عناصر مهم آن محسوب می‌شود؛ لذا بررسی روح معماری این دوره در پرتو رفتارشناسی مردمان آن موضوع نوینی است که پرداختن به آن ناشناخته‌های دیگری از این عصر را هویدا خواهد ساخت؛ نکته مهم دیگری که ذکر آن در مقدمه این نوشتار ضروری می‌نماید این است که شناخت دارای اضلاع متعدد معرفتی است و این اضلاع می‌تواند به تبعیت از تعاریف متعدد شکل گیرد؛ و در این میان تعریف «دیگری» مقوله‌ای است که چنان آیین‌های برخی از وجوه یک سوژه یا حتی ابژه را به‌خوبی بازتاب می‌دهد؛ مرتون رهیافت تحلیلی بسیار پیشرفته‌ای در باب ساختار اجتماعی ارائه می‌دهد. (گروئرز، ۱۳۷۶: ۱۲۵) مرتون ساختار اجتماعی را مجموعه متشکل از روابط اجتماعی می‌داند که عضو جامعه یا گروه به گونه‌های مختلف و گوناگون در آن قرار دارد (گروئرز، ۱۳۷۶: ۱۲۵). وی ساختار اجتماعی را در مقابل فرهنگ، مجموعه‌ای متشکل از روابط اجتماعی درون جامعه می‌داند؛ اما از سوی دیگر مرتون جنبه‌های تحلیلی نظریه ساختار اجتماعی را در بحث سطوح ساختار اجتماعی و شیوه‌های اجرای آن گنجانده است. وی ساختار اجتماعی را به دودسته تقسیم کرده است:

۱- سطح کلان ساختار اجتماعی: ساختار اجتماعی کلان که شامل ساختار طبقاتی، ساختار قدرت سیاسی سازمان‌های اجتماعی و قوانین مکتوب می‌شود؛ (همان: ۱۳۵-۱۴۰). ۲- سطح برخورد ساختار اجتماعی: محیط اجتماعی که شامل الگوهای روابط شخص با شخص دیگر که در آن افراد مستقیماً و رودرروی هم قرار می‌گیرند (همان، ۱۳۷۶: ۱۳۷). یکی از مهم‌ترین نقاط نظریه مرتون در باب پایگاه و نقش است. در این نظریه پایگاه و نقش افراد به‌عنوان واسطه و میانجی سطوح کلان و خرد عمل کرده و از طریق آن‌ها کلان ساختارها، رفتارها را شکل می‌دهند (همان، ۱۳۷۶: ۱۳۸) در این نظریه مرز میان ساختارهای فرهنگی و ساختارهای اجتماعی به‌وضوح مشخص نیست و همواره در تفکیک مرز میان این دو مبحث ابهاماتی دیده می‌شود؛ اما در طرح تحلیلی مرتون، نیرو در ساختار فرهنگی قرار گرفته و ساختار اجتماعی به‌عنوان واسطه، نیرو را تقویت نموده و یا سبب رکود و ضعف آن می‌شود. به‌عبارتی دیگر فرهنگ، هنجارهایی را مدنظر قرار می‌دهد که ساختار اجتماعی از میان آن‌ها دست به انتخاب زده و سپس انتخاب‌های مذکور را از طریق چهارچوب‌های پاداش و ایجاد تزییقات به اجرا درمی‌آورد (همان، ۱۳۷۶: ۱۲۵).

از منظر مرتون، کنشگر از نظر اجتماعی تنها تاندازه‌ای مجبور است؛ در این نظام فرد با ایستادن در مرکز مجموعه پایگاه‌های اغلب گوناگون، بین مسیرهای مختلف و پیچیدگی‌های ساختار اجتماعی همزیستی به وجود می‌آورد. مرتون خاطر نشان می‌سازد که در چارچوب نظری وی چنین فرضی وجود ندارد که انتخاب‌های انسان ضرورتاً سودمندانه یا منطقی هستند، بلکه امکان دارد شامل برخی اعمال اشتباه و بزهکارانه توسط جوانان نیز باشد؛ این‌گونه اعمال از فشارهای ساختار اجتماعی نشئت می‌گیرند و به همین دلیل رگه‌هایی از اراده آزاد هنوز هم در افراد وجود دارد. نهایت این که بر اساس این تئوری، روابط پیچیده موجود در ساختار اجتماعی، مهم‌ترین عامل شکل‌دهنده رفتارها و انتخاب‌های افراد جامعه است. هر جامعه، ویژگی‌ها و سازوکارهای ساختاری ویژه خود را داراست؛ و ویژگی‌های مذکور

به رفتارهای خاص افراد در هر جامعه شکل می‌دهد. بعد دیگر تئوری مرتون، ساختارهای فرهنگی است؛ وی در توضیح ساختار فرهنگی، همانند وبر توجه زیادی به نتایج اجتماعی ناشی از باورها، دانش و یا ارزش‌ها دارد. باین‌وجود مرتون از یک‌سو، میان ارزش‌های اصلی و اهداف فرهنگی و از سوی دیگر هنجارهای اجتماعی تمایز قائل است و معتقد است این هنجارها اشکال مفصل‌تری هستند که ارزش‌های اصلی در آن‌ها اجرا می‌شوند تا بر رفتارهای اجتماعی اثر بگذارند. (همان: ۱۴۵) وی میان مؤلفه‌های فنی و اجتماعی ساختار فرهنگی تمایز گذاشته است. مرتون مؤلفه‌های فنی را شامل باورها، دانش و ارزش‌های مربوط به تولیدات مادی می‌داند و مؤلفه‌های اجتماعی را ناظر بر باورها، دانش و ارزش‌های ایجادشده از طریق ساختار اجتماعی دانسته و اعتقاد دارد مؤلفه‌های فنی، ظرفیت انباشته شدن از راه‌هایی را که مؤلفه‌های اجتماعی در برابر آن مقاومت می‌کند، دارد (همان). به‌طور کلی از نظر مرتون مؤلفه‌های فنی همان فرهنگ مادی و مؤلفه‌های اجتماعی همان فرهنگ معنوی است.

بررسی پیشینه پژوهش حاضر حاکی از این است که تاکنون اثر مستقلی با این عنوان به رشته تحریر درنیامده است لذا نوشتار حاضر بر آن است تا به روش توصیفی و تحلیلی و با تکیه بر داده‌های منابع کتابخانه‌ای به بررسی این موضوع بپردازد.

نتیجه‌گیری

سفرنامه‌ها عمدتاً منبع مهم بررسی‌های تاریخی بوده‌اند؛ این درحالیست که بر اساس یافته‌های پژوهش حاضر، سفرنامه‌ها حتی می‌توانند میزان مناسبی برای تفسیر مباحث غیر تاریخی از جمله معماری نیز باشند؛ بررسی‌های این نوشتار نشان داد که خلیقات و رفتار انسان چگونه می‌تواند بر سنگ و رنگ نیز تأثیر گذاشته و این دو هرگز جدا از یکدیگر معنا ندارند؛ چه این که در تقابل سنت و مدرنیته به‌عنوان مقوله‌ای که هم‌چنان نیز به‌عنوان یکی از معضلات حتمی ایران و ایرانی است؛ نشان داده شد که رفتار و اندرونی آن چگونه بر سازه و بنا تأثیر گذاشته و به‌عنوان نماد عینی مؤلفه‌های رفتاری سر برمی‌آورد؛ از سوی دیگر تقلید و تجمل‌گرایی نیز از دیگر آسیب‌هایی است که علاوه بر حوزه رفتاری، معماری ایران عصر ناصری به‌شدت متأثر ساخته است؛ نهایت این که روح معماری همان مؤلفه‌های ارزشی، فرهنگی و اخلاقی رفتار آدمی است که جهت عیان ساختن، خروجی‌هایی از جمله معماری را برمی‌گزیند؛ لذا معماری عصر ناصری بازتاب عینی رفتار دولتمردان و مردمانی است که ساختار فرهنگی عصر مذکور را شکل داده‌اند.

منابع و مأخذ:

بنجامین، ولز. (۱۳۸۹). ایران و ایرانیان: خاطرات و خاطرات ساموئل گرین ویلر بنجامین، اولین سفیر آمریکا در ایران (۱۸۸۳-۱۸۸۵). ترجمه: محمدحسین کردبچه، تهران: انتشارات جاویدان.

پاکدامن، ب. (۱۳۷۶). "درآمدی بر سبک‌ها و گرایش‌های معماری در تهران". مجموعه مقالات کنگره معماری و شهرسازی ایران (جلد ۵). تهران: سازمان میراث فرهنگی کشور.

پولاک، جیکوب ای. (۱۹۸۹). دفتر خاطرات پولاک. ایران و ایرانیان، ترجمه: کیکاووس جهاننداری، تهران: خوارزمی.

حبیبی، م. (۱۳۹۶). از شهر تا شهر: تحلیل تاریخی مفهوم شهر و سیمای کالبدی آن: تفکر و تأثیر، تهران: دانشگاه تهران.

ذکاء، یحیی. (۱۳۴۹). راهنمای تاریخ بناهای ارگ سلطنتی تهران و راهنمای کاخ گلستان، تهران: انجمن آثار ملی.

شهریار آ، برنارد اچ. (۱۳۹۱). تهران، پایتخت دویست ساله، تهران: سازمان مشاور فنی و مهندسی شهر تهران.

صفامنش، ک. (۱۳۷۸). تحولات معماری و شهرسازی در سال‌های ۱۳۲۰-۱۲۹۹، ۱۳۲۰-۱۲۹۹ (جلد ۲)، دومین کنگره معماری و شهرسازی ایران، بم، کرمان.

عاملی، سعیدرضا. (۱۳۸۳). «هویت‌های فرهنگی قدیم و جدید: رمزگشایی تمدنی و معماری سنتی، مدرن، ملی و فراملی مهستان». نامه صادق، ش ۳۰.

فراکوا، ن. (۲۰۰۵). سفرنامه فوروکوا، ترجمه: هاشم رجبزاده، تهران: انجمن آثار و مفاخر فرهنگی.

کامراوا، م. (۱۹۹۳). زندگی نو، کالبد قدیم: گزیده‌ای از بناهای با ارزش تاریخی، تهران: وزارت مسکن و شهرسازی.

کرزن، جورج ان. (۱۹۴۳). ایران و پرسش ایران، ترجمه: غلامعلی وحید مازندرانی (ج ۱)، تهران: شرکت انتشارات علمی و فرهنگی.

گروورز، چارلز. (۱۹۹۵). جامعه‌شناسی مرتون، ترجمه: زهرا کسایی، تهران: دانشگاه علامه طباطبایی.

مستوفی، عبدالله. (۱۳۷۱). شرح حال من یا تاریخ اجتماعی و اداری عصر قاجار، (ج ۲)، تهران: زوار.

مصطفوی، ت. (۱۳۷۰). آثار تاریخی تهران، تهران: گروس.

ویلز، چارلز جی (۱۹۹۹). ایران در قرن گذشته: سفرنامه دکتر ویلز، ترجمه: غلامحسین قراگوزلو، تهران: اقبال.